VOL. 1 | ISSUE 2 | APRIL 2026

UNISCIENCE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

UniScience
International scientific journal

TORSTEYN VEBLENNING SOTSIOLOGIK G‘OYALARI

Akramaliyeva Muxtasar Farhodjon qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
E-mail: akramaliyevamuxtasar@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada amerikalik sotsiolog va iqtisodchi Torsteyn Veblenning sotsiologik qarashlari yoritilgan. Asosan, u o‘zining “bemaza iste’mol” (ya’ni, namoyishkorona iste’mol) nazariyasi bilan mashhurdir[2;3] Veblen sanoat jamiyatida ijtimoiy tabaqalarning shakllanishi, iste’mol madaniyati va iqtisodiy ongning evolyutsiyasini chuqur tahlil qilgan[4] U jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy tengsizliklarni tanqid qilgan holda, yuqori tabaqaning boylikni ko‘z-ko‘z qilishga asoslangan hayot tarzini o‘rganadi[2] Mazkur mavzu doirasida Veblenning “bo‘sh sinf” tushunchasi, uning ilm-fan va texnologiyaga bo‘lgan munosabati, shuningdek, uning g‘oyalari zamonaviy sotsiologik fikr taraqqiyotiga ta’siri muhokama qilinadi[5]*

Kalit so‘zlari: *Torsteyn Veblen, sanoat, madaniyat, iqtisod, iqtisodiy ong, evolyutsiya, ijtimoiy tengsizlik, namoyishkorona iste’mol, bo‘sh sinf, ijtimoiy tabaqalanish.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются социологические взгляды американского социолога и экономиста Торстейна Веблена. Он наиболее известен своей теорией «демонстративного потребления». Веблен провел глубокий анализ формирования социальных классов, эволюции потребительской культуры и экономического сознания в индустриальном обществе. Он критиковал экономическое и социальное неравенство в обществе и изучал образ жизни высшего класса, основанный на демонстрации богатства. В статье*

рассматривается концепция Веблена о «пустом классе», его отношение к науке и технике, а также влияние его идей на развитие современной социологической мысли.

Ключевые слова: Торстейн Веблен, промышленность, культура, экономика, экономическое сознание, эволюция, социальное неравенство, демонстративное потребление, пустой класс, социальная стратификация.

Kirish. Torsteyn Veblen (1857–1929) — amerikalik iqtisodchi va sotsiolog bo‘lib, u ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda yangi, tanqidiy va evolyutsion yondashuvni shakllantirgan olimlardan biridir [1;4] XIX asr oxiri va XX asr boshlarida hukmron bo‘lgan klassik va neoklassik iqtisodiy nazariyalar iqtisodiyotni asosan ratsional qaror qabul qiluvchi individlar faoliyati sifatida talqin qilgan edi. Veblen esa bu yondashuvni yetarli deb hisoblanadi[4] va inson xatti-harakatlarini tushuntirishda ijtimoiy, madaniy hamda tarixiy omillarni hisobga olish zarurligini ilgari surdi.

Veblenning ilmiy qarashlari shakllanishida o‘sha davrdagi sanoat kapitalizmining rivojlanishi, ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi[5]hamda boylik va nufuz uchun kurashning keskinlashuvi muhim rol o‘ynadi. U jamiyatdagi iqtisodiy tengsizlikni oddiy bozor mexanizmlari bilan izohlash mumkin emasligini ta’kidlab, bu jarayonlarning ortida ijtimoiy institutlar va qadriyatlar tizimi yotganini ko‘rsatdi. Aynan shu jihat uning tadqiqotlarini sotsiologiya bilan chambarchas bog‘laydi. Veblen iqtisodiyotga yopiq tizim sifatida emas, balki doimiy o‘zgarishda bo‘lgan ijtimoiy tizim sifatida qaradi. Uning fikricha, insonlarning iqtisodiy faoliyati ularning instinktlari, odatlari va jamiyatdagi mavqei bilan belgilanadi[3] Shu sababli u iqtisodiy tahlilda psixologik va sotsiologik omillarning o‘rni beqiyos ekanini alohida ta’kidladi. Bu yondashuv keyinchalik institutsional iqtisodiyot maktabining shakllanishiga asos bo‘ldi[4] Bundan tashqari, Veblen jamiyatdagi iste’mol xulq-atvoriga alohida e’tibor

UniScience
International scientific journal

qaratib, uni faqat ehtiyojni qondirish vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy signal va nufuz ko‘rsatkich sifatida talqin qildi. Uning “bo‘sh vaqt sinfi” va “namoyishkorona iste’mol” haqidagi g‘oyalari jamiyatdagi status va ijtimoiy farqlanish mexanizmlarini tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi - Torsteyn Veblenning sotsiologik g‘oyalarini tizimli ravishda tahlil qilish, uning nazariy qarashlarining mohiyatini ochib berish. hamda zamonaviy ijtimoiy fanlar rivojidagi o‘rnini aniqlashdan iborat. Shu orqali iqtisodiyot va jamiyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq tushunish imkoniyati yaratiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Veblenning asosiy asarlari - *“The Theory of the Leisure Class” (1899)[3], “The Theory of Business Enterprise” (1904) va “The Instinct of Workmanship” (1914*)[4]hisoblanadi. Ushbu asarlarda u jamiyatdagi iqtisodiy xatti-harakatlarni sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qiladi. Metodologik jihatdan Veblen: evolyutsion yondashuvni qo‘llagan (jamiyat va institutlar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi)[4]Iqtisodiy hodisalarni tarixiy va madaniy kontekstda o‘rgangan[5] Inson xatti-harakatini “instinktlar” (masalan, mehnat instinkti, raqobat instinkti)[3] orqali tushuntirgan. U pozitivistik va matematik modellashtirishga asoslangan iqtisodiy nazariyalardan farqli ravishda, empirik kuzatuv va tanqidiy tahlil usulidan foydalangan.

Muhokama. Veblenning sotsiologik g‘oyalari iqtisodiy nazariyaga tanqidiy va keng qamrovli yondashuv olib kirgani bilan ajralib turadi. U klassik va neoklassik iqtisodiyotda ustun bo‘lgan “ratsional inson” modelini yetarli emas deb hisoblab, real hayotda inson xatti-harakatlari ko‘pincha ijtimoiy ta’sirlar, odatlar va jamiyatdagi mavqe bilan belgilanadi,[5] degan fikrni ilgari surdi. Shu jihatdan Veblen iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishda sotsiologik omillarni markazga qo‘yadi. Veblenning “namoyishkorona iste’mol” nazariyasi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda[3]. Zamonaviy jamiyatda, ayniqsa ommaviy madaniyat va ijtimoiy

tarmoqlar rivojlangan sharoitda, iste’mol ko‘pincha shaxsiy ehtiyojlardan ko‘ra boshqalarga o‘z mavqeini ko‘rsatish vositasiga aylanmoqda. Bu esa Veblen ilgari surgan g‘oyalarning universalligini va ularning vaqt o‘tishi bilan ham dolzarbligini yo‘qotmaganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Veblenning “bo‘sh vaqt sinfi” haqidagi qarashlari jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish mexanizmlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi[2]. U boy qatlamning iqtisodiy ustunligini nafaqat mulk orqali, balki madaniy va ijtimoiy belgilar orqali ham mustahkamlashini ko‘rsatadi. Bu yondashuv keyinchalik ijtimoiy stratifikatsiya va status nazariyalarining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan.

Biroq Veblen nazariyasining ayrim cheklovlari ham mavjud. U iqtisodiy jarayonlarni asosan tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilib, amaliy yechimlar taklif qilishga kamroq e’tibor qaratgan. Shuningdek, uning “instinktlar”ga asoslangan tushuntirishlari ba’zi hollarda umumiy va aniq o‘lchash qiyin bo‘lgan tushunchalarga tayanganligi sababli tanqid qilinadi. Shunga qaramay, Veblenning institutsional va evolyutsion yondashuvi iqtisodiyot va sotsiologiya o‘rtasidagi chegaralarni kengaytirib, ijtimoiy fanlarda kompleks tahlil usulining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi. Uning g‘oyalari bugungi global va murakkab jamiyatni tushunishda ham muhim nazariy asos bo‘lib qolmoqda.

Natijalar. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Torsteyn Veblen iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni o‘zaro uzviy bog‘liq holda tushuntirgan olim sifatida alohida ahamiyatga ega. Uning yondashuvi asosida iqtisodiy xatti-harakatlar faqat ratsional hisob-kitoblarga emas, balki ijtimoiy institutlar, madaniy qadriyatlar va tarixiy sharoitlarga ham bevosita bog‘liqligi aniqlandi. Veblen tomonidan ilgari surilgan “namoyishkorona iste’mol” tushunchasi orqali jamiyatda iste’mol ko‘pincha amaliy ehtiyojdan ko‘ra, ijtimoiy mavqe va nufuzni namoyish etish vositasi sifatida shakllanishi isbotlandi. Shuningdek, tadqiqot davomida “bo‘sh vaqt sinfi” konsepsiyasi

jamiyatdagi tabaqalanish va ijtimoiy tengsizlikni tushuntirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi aniqlangan. Veblenning fikricha, mazkur sinf ishlab chiqarish jarayonida bevosita qatnashmagan holda, o‘z mavqeini iste’mol va turmush tarzi orqali ko‘rsatadi, bu esa jamiyatda ijtimoiy farqlanishni kuchaytiradi.

Natijalar yana shuni ko‘rsatadiki, Veblenning institutsional yondashuvi iqtisodiy tizimni statik emas, balki evolyutsion, ya’ni doimiy rivojlanib boruvchi jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi. U iqtisodiy institutlar vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib, jamiyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanish darajasiga moslashib borishini asoslab berdi. Shu bilan birga, inson xatti-harakatlarini “instinktlar” va ijtimoiy odatlar orqali tushuntirish iqtisodiy nazariyaga yangi - sotsiologik yondashuvni olib kirganini ko‘rsatadi. Umuman olganda, olingan natijalar Veblenning sotsiologik g‘oyalari zamonaviy ijtimoiy fanlarda, ayniqsa institutsional iqtisodiyot va sotsiologiyada muhim nazariy poydevor bo‘lib xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Xulosa. Torsteyn Veblenning sotsiologik g‘oyalari iqtisodiyot va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni yangicha talqin qilishga xizmat qildi.[2;3] U iqtisodiy jarayonlarni faqat ratsional manfaat va bozor qonunlari orqali tushuntirish yetarli emasligini asoslab, ularning ijtimoiy institutlar, madaniyat va tarixiy rivojlanish bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi. Veblen tomonidan ilgari surilgan “bo‘sh vaqt sinfi” va “namoyishkorona iste’mol” tushunchalari jamiyatda status, nufuz va ijtimoiy tabaqalanish qanday shakllanishini ilmiy asosda tushuntirib berdi. Shuningdek, uning institutsional va evolyutsion yondashuvi iqtisodiy tizimni doimiy o‘zgarishda bo‘lgan ijtimoiy jarayon sifatida ko‘rishga imkon yaratdi.

Veblen iqtisodiy xatti - harakatlar insonning instinktlari, odatlari va ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanishini isbotlashga harakat qildi. Veblenning sotsiologik qarashlari zamonaviy institutsional iqtisodiyot va sotsiologiyaning rivojlanishiga mustahkam nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Uning g‘oyalari bugungi kunda ham

dolzarbligini saqlab qolib, iqtisodiy va ijtimoiy hodisalarni kompleks yondashuv asosida tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jiyanmuratova G.Sh. Sotsiologiya tarixi.–T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020.–466 b.
2. Веблен Т. Теория праздного класса. - М. : Прогресс,1984. - 368 b.
3. Veblen T. The Theory of the Leisure Class. - New York : Macmillan,1899. - 400 p.
4. Ritzer, G. Sociological Theory / G. Ritzer. - New York: McGraw-Hill, 2011. - 800 p.
5. Collins, R. Four Sociological Traditions / R. Collins. - New York: Oxford University Press, 1994. - 320 p.
6. Charon, J. M. Symbolic Interactionism: An Introduction, An Interpretation, An Integration / J. M. Charon. - Boston: Pearson, 2009. - 256 p.